

עלים

עלון שבועי משלחן מערכת מבון עלה זית

publish@alehzayis.com | 732.513.3466
alehzayis.com | fax: 732.865.7002

עלה הצלה

ת"ת כנגד הצלת נפשות

ע"פ ספר הפרשה בהלכה מאת הר"ג ר' יששכר דוב פראנד שליט"א

וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבְּחָ אַחִיו וַיִּרְקֵ אֶת חֲנִיכּוֹ יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׂמֹנֶה עָשָׂר וַשְּׁלֹשׁ מְאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד דָּן (יד, יד).

איתא במסכת נדרים (לב, א), אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר, מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים, מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים, שנאמר "וירק את חניכיו ילידי ביתו". והיינו שאברהם הזדרז לקחת את חניכיו ילידי ביתו שהיו תלמידי חכמים כדי להלחם במלכים ולהציל את לוט, ובכך ביטלם מתלמוד תורה, ועל זה נענש שנשתעבדו בניו במצרים.

ויש להשתומם, הלא אברהם יצא למלחמת מצוה של הצלת נפשות, ואין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, ומדוע נענש בעונש כה חמור שנשתעבדו בניו במצרים.

ולכאורה יש לומר ע"פ הגמ' במסכת מגילה (טז, ב), "כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשוורוש וגדול היהודים ורצוי לרב אחיו" (אסתר י, ג), לרוב אחיו ולא לכל אחיו, מלמד שפירשו ממנו מקצת סנהדרין [לפי שבטל מדברי תורה ונכנס לשררה - רש"י]. אמר רב יוסף, גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות וכו', ע"כ. וא"כ לא היה לאברהם לבטל את בני ביתו מלימוד התורה אפילו לצורך הצלת נפשות.

אולם באמת מימרא זו טעונה ביאור, איך יתכן לומר שגדול ת"ת יותר מהצלת נפשות, והלא כל התורה כולה נדחית מפני פיקוח נפש, מלבד ג' עבירות חמורות (סנהדרין עד, א).

והנה בשו"ת הרא"ש (כלל ו סימן ב) מבואר, שיותר לשנות כסף שניתן עבור תלמוד תורה לצורך הצלת נפשות. וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סימן רנא סעיף יד). והב"ח שם הביא בשם המהרש"ל שתמה על דברי הרא"ש, שהלא במסכת מגילה מבואר באין חולק שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות, וא"כ הדין נותן שאסור לשנות הכסף שניתן בעבור ת"ת לצורך הצלת נפשות.

אמנם זה פשוט שאם עומדת לפנינו שאלה ממשית של פיקוח נפש, ואם לא יקחו את הממון המיועד לת"ת כדי להציל את החולה - ימות החולה, ברור שחובה להוציא את כספי הת"ת כדי להציל נפשות, שהרי נאמר "וחי בהם" ולא שימות בהם (יומא פה, ב).

ובהכרח צריך לומר שהרא"ש דיבר דווקא על מקרה מיוחד המבואר **המשך בעמוד 2**

הרה"ג ר' יששכר דוב פראנד שליט"א אצל רבו הגר' יעקב יצחק וודרמן זצ"ל

עלה נר

הדלקת נרות בברית מילה

ע"פ ספר ברית מילה כהלכתה מאת הרב שמעון שרייבער שליט"א

וְאִתָּה אֶת בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אֶתָּה וְזָרְעֶךָ אַחֲרָיֶךָ לְדֹרֹתֶם וְגו' הַמוּל לָכֶם כָּל זָכָר (יז, ט-י).

מנהג להדליק נר בעת המילה כדאי ברמ"א (יו"ד סימן רסה ס"ו ועיי"ש בש"ך ס"ק כה), ומקורו מהראשונים. וכן בשעת סעודת המילה, כמבואר בתוס' סנהדרין (דף לב ע"ב) שהיתה גזירה על המילה והדליקו נר לסימן שיש משתה שם.

במהרי"ל (הלכות מילה אות יז) כתב להדליק י"ב נרות כנגד י"ב שבטים ונר א' להדליק נר תמיד ג' ימים, והיעב"ץ (מגדל עוז נחל ט יאור יג אות ב) מוסיף להדליק עוד ג' גדולים כנגד ג' אבות, ובספר מלאך הברית (פרשת נשא) הביא מנהג להדליק כ"ו נרות.

בספר אוצר מנהג ישראל (שער ברית מילה אות יא בהגהה, וכ"ה בילקוט מנהגים וסרטיל פ"ד אות א) הביא מנהג בני אשכנז להדליק י"ב נרות כנגד מספר שבטי ישראל, ונרות אלו נשמרים אחר הברית לעשות בהם עוד מצוה. ואף מכינים נר מיוחד מדונג נקי, קלוע משנים עשר פתילי נר בודדים וקורין אותו "ידישקערצע", [נרות יהודים] ועליו שורפין את הערלה. ובספר ובשנה החמישית (פ"ה אות ה הערה אות ו) הביא מנהג קדום שהיו מכבין הי"ב הנרות אחר המילה וחוזרים להדליקם כשהילד מתחיל ללמוד חומש [אמנם במנהגי וורמייזא (עמוד ככב) כתב שאין לכבות נר המילה].

כתב בראב"ה (ח"ג הלכות חנוכה סי' תתמג) דמה שמצינו בגמ' שבת (דף כג ע"ב) הרגיל בנר היווין ליה בנין ת"ח, קאי ג"כ על נר מילה מלבד נר שבת ונר חנוכה.

ועי' בכללי המילה לר' יעקב הגוזר (עמ' 95) ובמטה משה (עניני מילה פ"ד אות ח) דמדליקין נר במילה משום נר מצוה ותורה אור (משל ו כג), דמילה ותורה שייכי הדדי. וביעב"ץ (מגדל עוז נחל ט יאור יג אות א) כתב הטעם משום ליהודים היתה אורה וששון וגו' (אסתר ח טז) ודרשינן בחז"ל (מגילה דף טז ע"ב) וששון זו מילה, נמצא אורה ומילה שייכי להדדי.

ובשערי תשובה (סי' תרצה סק"א) כתב ואני ראיתי חסידים ואנשי מעשה כשהיו יושבים בסעודה [פורים] היו מדליקין נרות **לשמוח בהם**. ובזכר הברית (כה יג) הביאו וכתב דה"ה בסעודת מילה יש לנהוג כן מהאי טעמא דשמחה.

במושב זקנים עה"ת (ריש פרשת תצוה) כתב דלכן כתיב **ואתה תצוה** (שמות כז, כ) בוא"ו, רמז על המילה שנאמר בה (בראשית יז ט) **ואתה את בריתי תשמור**, והוא רמז שיעשה אבי הבן ביום המילה נרות שדומה לכהן גדול. ועיי"ש עוד על הפסוק **"בהעלותך את הנרות"** (במדבר ח, ב) שכתוב בהעלותך מלא וי"ו לרמז על ו' חלקי מצות מילה, דהיינו מילה, פריעה, מציצה, נתינת ערלה בעפר, להכין כסא של אליהו, ברכות.

הברית - Die Beschneidung

ולכאורה מרומז חלקי מצות מילה בפסוק **"בהעלתך את הנרות"** משום דגם במילה מדליקין נרות.

בספר קרבן אשר (פרשת לך לך סי' כ אות ג בשם עמודיה שבעה) כתב טעם להרבות נרות במילה, משום דעי" המילה נתגלה אור הגנוז. ובערוך השלחן (רסה סל"ו) כתב דהדלקת הנר במילה היא משום שמחה ומשום שהמילה מאירה נפש הישראלי.

מוצאי שבת		יום השבת		ליל שבת		ערב שבת	
6:42	ג' כוכבים קטנים רצופים (8.5 מעלות)	9:15/10:00	סו"ז קרי"ש מג"א (לפי האופק) וגר"א	5:42	הדלקת נרות	1:11	מנחה גדולה (גר"א)
7:12	ע"ב דקות	10:24/10:53	סו"ז תפילה מג"א (לפי האופק) וגר"א	6:00	שקיעת החמה (צריך להחמיר ב' דקות)	3:19	ט' שעות (להתחלת סעודה)
7:22	צאה כ"ר"ת לחשבון 16 מעלות	12:40	חצות (סעודת שבת להב"ח)	6:40-7:40 (י"א 6:57-7:57)	מזל מאדים (למאן דחש ליה)	3:45	מנחה קטנה (איסור מלאכה)
7:30	צה"כ אכטיל (מימית היום)	5:59	שקיעת החמה	6:39	זמן קר"ש של ערבית (לעב"ת ולפני הסעודה)	5:19	פלא המנחה (מג"א לפי אופק)

מנהגים: בהפטרות יש מדקדקים באמירת "קין ה' יחליפו כח" שאומרים הי"וד בצירי ולא ואל"ו | סליחות לשני בתרא: בסליחה אפפוני יש אומרים 'תפילה' במקום 'צום' | סוף זמן קידוש לבנה: מוצאי שבת.

שנה ד: גליון ו | שב"ק פרשת לך לך ה'תשפ"ד

במאמרי שבגליון פרשת נח הבאתי בשם שני רבנים שליט"א שחידשו שאם יש דבר שאסור לישראל מחמת שם אחד, יתכן שיהיה אסור לבני נח מחמת שם אחר, ואין בזה משום ליכא מידעם דלישראל שרי ולנכרי אסור. לדוגמא הבאתי ממור"ר הגרא"י הלוי בשם אביו הגרי"ד, שלדעת הרמב"ם בהמה המפרכת לאחר שחיטה אסורה לבן נח משום אבר מן החי, ואילו לישראל אסור רק משום "לא תאכלו על הדם". וכיוצא בזה הבאתי מהגרי"י דרילמן שליט"א, שאע"פ שמשכב זכור עם פחות מבן ט' ויום א' אינו אסור לישראל משום משכב זכר, מכל מקום כיון שאסור משום לאו דכמעשה ארץ מצרים, שוב אפשר להיות אסור לבן נח משום משכב זכר. וכתבתי שמדברי התוספות בחולין (לג, א ד"ה אחד עכו"ם) ליכא ראייה ליסוד זה. אך עוררני ידידי הרב יהודה ראטה שליט"א שטעות היא בידי ובאמת איכא ראייה גדולה מדברי התוספות שם, שכתבו שאע"פ שלישראל ליכא איסור אבר מן החי בבהמה טמאה, מכל מקום כיון שאסור משום טמא שוב יתכן שאסור לבן נח משום אבר מן החי, והוא ממש כדברים הנ"ל.

ושבו מצאתי בחידושי רבי שלמה היימן (ח"ב סימן ז) שעמד בחקירה זו, ואכן הביא ראייה מדברי התוספות הנ"ל דאע"ג דטעם האיסור לעכו"ם הוא משום מן החי וטעם האיסור לישראל הוא משום טמא, מ"מ כתבו התוספות דלא שייך כאן מי איכא מידי וכו'. ועיי"ש שדן בענין בהמה קודם שתצא נפשה. אך הביא מספר תורת חיים שמשמע שלא כהנ"ל, אלא כל דהאיסור אינו משום אותו טעם עצמו שאסור לעכו"ם שייך לומר מי איכא מידי, עיי"ש ראייתו ודחייתו.

עוד עוררני ידידי הרב מנחם מאנעס בלומענפרוכט שליט"א שבתירושו של הגרי"ד, כבר קדמו הרבה אחרונים, ראה לדוגמא: לבוש סימן כז, תבואות שור שם מובא בגליון מהרש"א, מהר"ם שיף חולין לג ע"א, כנסת הגדולה הגהות הטור סימן כז, מרכבת המשנה פ"ט סנהדרין הלכה יא, פמ"ג תיבת גמא פרשת בראשית, חתם סופר חולין דף קכא, ועוד הרבה אחרונים, ע"כ מידי הנ"ל.

עוד אציין שהדברים שהבאתי בשם הגרי"י דרילמן שליט"א שמעתים בשיעור שנתן לפני כח"י שנים.

והנה עתה ראיתי שהדברים כבר הובאו בדפוס בשמו בקובץ פליטת סופרים ח"א.

כלל מן מן מן מן מן

פטור משמשי חולה מסוכה

בגליון פרשת נח הוכיח הרב ישראל מייבסקי שפטור משמשי חולה מסוכה היינו משום עוסק במצוה ולא משום תשבו כעין תדורו, דהא "איזה תשבו יש במי שאינו בסוכה". ובענייני לא הבנתי דבריו. ועיין תוס' סוכה דף כו ע"א שכתבו דהא דהולכי דרכים פטורים ממצות סוכה נפקא לן מתשבו כעין תדורו, שכשם שאדם בביתו אינו נמנע מלצאת לדרך כן בסוכתו אין אדם חייב לימנע מלצאת לדרך. ולכאורה גם משמשי חולה י"ל דפטורים מטעם זה, שכשם שאדם בביתו אינו נמנע מלצאת כדי לשמש חולה, כן בסוכתו אינו חייב לימנע מלצאת ממנה כדי לשמש חולה. [ועיין תוספת ביכורים סימן תר"מ שכתב דמשמש חולה יש לו צער לישוב בסוכה כיון דהוא צריך לעסוק בחולה. ועיין מה שכתב בענין זה הג"ר שמואל ליב שטיין שליט"א בספר חיים של ברכה סוכה שם].

עוד שאל במכתב הנ"ל מה המקור לומר דמשמש חולה בשכר אינו נחשב עוסק במצוה. ונראה שהמקור הוא מדברי רש"י בסוכה שם, שכתב לענין מוכרי ספרים וכו' דפטורים כשהם לוקחים מן הסופרים "כדי למכור ולהמציאן לצריך להם". וכתב המג"א סימן ל"ח דמשמע מלשון רש"י דאם עושה כדי להשתכר לא מקרי עוסק במצוה, ועיין ביה"ל שם ועיין קובץ הערות סי' מ"ח.

[בנידון הפטור של מי שנפשו חשקה בתורה ממצות פו"ר (גליון בראשית וגליון נח), יש לציין לדברי הגהור שרגא (יבמות סג, ב) שנתן טעם למה ביטל בן עזאי מצות פו"ר ולא שאר מצוות, לפי שמצות תלמוד תורה ומצות פו"ר לשניהם תכלית אחת, דפו"ר משום ישוב העולם דלשבת יצרה, והעוסק בתורה ג"כ עוסק בישוב העולם דאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, וא"כ א"צ לעסוק בפו"ר.]

בהוקרה רבה ובברכה, *אבי באטאק*

הערת המערכת: בעלים סוכות הבאנו רק קצירת האומר מדברי הרה"ג ר' שאול כ"ץ שליט"א. ובספרו שערי מועד כבר האריך בזה הגה"מ בידו הרחבה, ושם נתבאר רוב הדברים שנתקשו בהם המגיבים.

שחיטה לבני נח

בגליון פרשת נח תמה הרב מנחם מאנעס בלומענפרוכט על מה שכתבתי לחדש (הובא בגליון פרשת בראשית מספרי המאיר הגדול) שיש תורת שחיטה על בהמה טמאה לבן נח, ונפקא מינה להביאה לתורת 'מאכל'. וכתב לתמוה דבודאי לא שייך לומר כן, ואין תורת שחיטה חלה על בהמה טמאה כלל וכלל, ואין שום נפקא מינה לאיזה דין מן הדינים היאך הומתה הבהמה בין על ידי שחיטה או נחירה או מיתת עצמה, ועוד דחה שכל מקום שמצינו הך ביטוי דשחיטה אצל בהמה טמאה הוא לאו דוקא והכוונה לנחירה.

ובודאי אם רק מטעם דיוק המשנה והראשונים שדנו בשחיטת בהמה טמאה האמת עמו, ואין לחדש חידושים כאלו מדייקא ומוטב לדוחקם בלאו דוקא, אבל יותר ממה שהובא בגליון כתבתי בספרי, ולא הביאו אלא התוכן והקיצור מפני קוצר היריעה.

ובאמת זה ששייך שחיטה בבהמה טמאה הוא ברייתא מפורשת (חולין קכא, ב), דתני רב אושעיא ישראל ששחט בהמה טמאה לעובד כוכבים, שחט בה שנים או רוב שנים ומפרכת מטמאה טומאת אוכלין וכו', שחט בה אחד או רוב אחד אינה מטמאה טומאת אוכלין, נחרה אין בה טומאה של כלום עכ"ל הברייתא. וכן נפסק ברמב"ם, אלמא דיש תורת שחיטה גם על בהמה טמאה לענין טומאת אוכלין. ולא היתה כוונתי אלא לבאר הך תמיהה רבתא, היאך שייך לדון בשחיטת בהמה טמאה, והרי לא היא אלא נחירה בעלמא, ולמה לא הותר לבני נח לאכול במתה מאליה כדמבואר מרש"י. ומה שדקדקתי ממה שכתב רש"י 'לא הרשה' ולא כתב לשון איסור, הארכת בספרי שכן נמי מדויק מלשון הגמרא (סנהדרין נט, ב) אדם הראשון לא 'הותר לו' בשר לאכילה. וכן הוכחתי מהא דלא מנה הרמב"ם (פ"ט משופטים ה"א) האי איסור אכילת בשר במצוות שנצטוו בהם אדם הראשון. ומפני כל הנ"ל ועוד, העלתי שלכאורה על בהמה מתה לא רמי עליה שם מאכל בכלל, ולכן אין מן הראוי לבן נח לאכול, וכדברי הרמב"ן, ולכן לא הותר להם בשר בהמה, אלא דהוי כמו כל מצוות שכליות שמן הראוי לבן נח לקיימם אע"פ שלא נצטוו בהם. ורק ע"י שחיטה שחידשה תורה שמהני בבהמה טהורה, מהני נמי שחיטה דכוותיה בבהמה טמאה לענין זה שמביאו מתורת בעל חי לתורת מאכל לבן נח.

בברכה, *אברהם אביצור*

לא נאמר כלל זה אלא במקום שיש אחרים שיכולים להציל נפשות, ולכן אע"פ שמצוה גדולה וחשובה להציל נפשות, מ"מ ת"ת קודם, והאיל ואחרים יכולים להציל. ועולה מדבריו, שפיקוח נפש אינו משונה משאר מצוות בענין זה, שהרי אף בשאר מצוות נפסק (יו"ד סימן רמו) שאם היו לפניו עשיית מצוה ות"ת, אם אפשר למצוה להיעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתורתו.

ולפי דבריו י"ל שזו היתה הטענה על אברהם אבינו, שלא היה לו לבטל את חניכיו מלימוד התורה, שהרי ניתן היה לשכור אחרים להלחם כדי להציל את לוט, ומאחר שלא עשה כן נענש ונשתעבדו בניו מאתים ועשר שנים במצרים.

אמנם יש לציין את מה שמצינו בגמ' (סוטה מד, ב) שבמלחמת מצוה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה, וכתב הקרן אורה (סוטה שם) שאפילו תלמידי חכמים צריכין ליבטל מלימודן ולצאת למלחמה. אלא שיש להסתפק אם דין זה נאמר גם כאשר אפשר למלחמה שתיעשה ע"י אחרים, ואכמ"ל.

המשך מעמוד 1 בלשונו שם, שאם לא יעבירו המס להגמון, עלול להיווצר מצב 'בעתיד' שיוכו עניים שאינם יכולים לשלם המס ויבואו לידי סכנה. חשש זה מוגדר כספק פיקוח נפש, והכריע הרא"ש שאפילו בחשש רחוק כזה מותר לשנות את ייעוד הכסף שניתן עבור ת"ת, כדי להימנע ממצב של ספק סכנה בעתיד. ועל זה הקשה המהרש"ל, שמאחר שאין כעת שאלה של פיקוח נפש לפנינו, ואינו אלא חשש רחוק, א"כ ראוי שיחול כאן הכלל שגדול ת"ת יותר מהצלת נפשות.

וביישוב דברי הרא"ש כתב הב"ח (שם), שהגמ' במגילה מתייחסת לענין איכות שתי המצוות הללו, וכוונת הגמ' היא, שמעלת העוסק בתורה גדולה יותר ממעלת האדם העוסק בהצלת נפשות. אך פשוט שהוצאת ממון עבור הצלת נפשות קודמת להוצאת ממון עבור ת"ת, שאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש. וכעין זה כתב הט"ז (שם סק"ו).

אולם הפרישה נקט כהבנת המהרש"ל, שכלל זה לא עוסק באיכות המעלה של העוסקים במצוות אלו, אלא לענין הקדמת ת"ת למצות הצלת נפשות, ומ"מ

ההודאות אדון השלום". ועוד מצינו במסכת תענית (ו, ב) בברכת הודאה על הגשמים שאומרים לפי חד שיטה "ברוך א-ל הוהודאות".

ו. המברך את עמו ישראל בשלום \ אדון בברכת שים שלום יש כמה נוסחאות השלום \ מעון הברכות \ עושה השלום בחתימתה. גם עצם הברכה ראינו שפעמים אומרים שים שלום ופעמים אומרים שלום רב, ולפי נוסח אשכנז תלוי אם אומרים ברכת כהנים, ואילו לאריז"ל תמיד אומרים שים שלום. ובעש"ת מצינו שהאשכנזים היו מסיימים "עושה השלום". זאת ועוד, בקרובץ פורים מסיים "ודובר שלום ממעון הברכות". והראוני שבנוסח ארץ ישראל מגניזת קהיר הנדפס ב'קובץ על יד' (כרך כח וכרך כט) בנוסח שמונה עשרה דא"י היו חותמין "מעון הברכה ועושה השלום", וא"כ חתימת הקליר "ממעון הברכות" היא ממש המילים של הברכה עצמה, וכן יש נוסח שאמרו במגן אבות במעין ברכת שים שלום "מעון הברכות אדון השלום" [ולא כמו נוסחתנו "מעין הברכות"]. בנוסח שלום רב אומרים בתוך הברכה "אדון השלום", והוא גם כן כחתימת מגן אבות. וכן נוסח האשכנזים בעש"ת "עושה השלום" הוא על דרך נוסח א"י הנ"ל, אך השל"ה והגר"א ועוד אחרונים חששו לשינוי מטבע כשאומרים עושה השלום בעש"ת.

ז. גאל ישראל \ בברכת קריאת שמע בין בשחרית ובין צור ישראל וגואלו בערבית לפי נוסח שלנו ע"פ הבבלי (פסחים קיז, ב) חותמים גאל ישראל. ואילו נוסח א"י "מלך צור ישראל וגואלו", אשר יש מסיימים כן רק כשאומרים מערבית בליל יו"ט. ובירושלמי (ברכות פרק א הלכה ו) "וצריך לומר צור ישראל וגואלו". וכן מצינו בשחרית גם בנוסח שלנו שאומרים "צור ישראל" סמוך לחתימה, ואף שמסיימים רק "גאל ישראל" מ"מ מזכירים סמוך לחתימה כמו נוסח א"י. וראה בפוסקים (ב"ח ו"ט סימן סו, מג"א סימן רלו) שנדחקו ליישב אלו המסיימים מלך צור ישראל במערבית.

ח. שומר עמו ישראל בברכה אחרונה שבק"ש של ערבית לעדו הפורש סוכת שלום אומרים בימות החול "שומר עמו ישראל לעד", ובליל שבת ויו"ט אומרים הפורש סוכת שלום עלינו וכו'. הטור בסימן רס"ז מפרש טעם שמשנים החתימה בשבת. אבל בירושלמי (ברכות פרק ד הלכה ה) מבואר שלעולם אומר "פורש סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים", דקאמר שם שמזכיר ירושלים בתפילה ובברכות קר"ש.

הילכך נימרינהו נסיים דברינו במה שמצינו בכמה מקומות בש"ס שהאמוראים היו לתרויהו חותמים איזה ברכה בחתימות שונות. ורב פפא אמר הילכך נימרינהו לתרויהו, שאפשר לקיים שניהם ואין בו חסרון של אין חותמין בתרתי:

א. בברכת אשר יצר יש שאמרו "רופא כל בשר" ויש שאמרו "מפליא לעשות", ורב פפא הרכיב שתיהן יחד והכי קי"ל (ברכות ס, ב). ג. בברכת התורה מצינו כמה ברכות שהיו מברכים, ואמר רב פפא שנאמר כל הברכות (ברכות יא, ב). ג. בברכת מודים דרבנן כל אחד היה אומר בנוסח אחר, ואמר רב פפא שנעשה כמו כולם ונאמר את הכל (סוטה מ, א). ד. בברכת הקשת יש אמרו "זוכר הברית" (כמו שמסיימים ברכת זכרונות דר"ה) ויש שאמרו "ונאמן בבריתו וקיים במאמרו", ואמר רב פפא שנאמר את כולם (ברכות נט, א). ה. בברכת הגשמים יש אמרו "א-ל הוהודאות" ויש אמרו "רוב הוהודאות", ואמר רב פפא שנאמר שניהם יחד (תענית ו, ב). ו. בברכה אחר קריאת המגילה יש אמרו "הנפרע לישראל מכל צריהם" ויש אמרו "הא-ל המושיע", ורב פפא אמר הילכך נימרינהו לתרויהו (מגילה כא, ב). ובכל הששה מקומות קיימא לן כפסקו של רב פפא.

העולם אומרים דרך מליצה הטעם שבסיום מסכת אנו מזכירים עשרת בניו של רב פפא, כי כדי לעמוד על האמת צריך ללמוד מכל אדם, וזה דרך החכם, כי מה שחיסר זה גילה זה. ואילו מי שאינו לומד מכל החכמים פעמים אינו יכול לדעת האמת. ומנהגו של רב פפא היה לדרוש ולחקור אחר דברי כל חכם וחכם, והרבה פעמים קיבל שניהם יחד כי טובים השנים מן האחד, ועל כן מזכירים את בניו בסיום מסכת.

כן יש לומר בפרטיות על חתימת הברכות, שזה אומר בכה וזה אומר בכה, אבל לפעמים סיבבה ההשגחה שיש מקום לסיים בנוסח זה, ובזימנא אחריתי יותר מסוגל לסיים בנוסח אחר. ועל זה נאמר אלו ואלו דברי אלקים חיים.

במבוא לסידור המפורש הובא חילוק בנוסח התפילה בין בני ארץ ישראל לבני בבל. הנוסח הירושלמי כמו שהובא בתלמוד הירושלמי, היה הנוסח שהשתמשו בימי התנאים, וכן מצינו בפיוטי הקליר. לעומת זה נוסח הבבלי, שנהגו בו בני הגולה, הוא הבסיס לנוסח אשכנז שלנו. כבר הבאנו ב'עלים' פרשת תצוה מתוס' ר"ד, שציין שהקליר השתמש בנוסח ארץ ישראל כידוע, ולא היה אצלו ברכת "את צמח", ולכן אין פיוט על ברכת את צמח בקרובץ לפורים ותשעה באב. עתה ברצוני להוסיף מה שראיתי מאז עד עתה וממה שהעירוני ידידי שליט"א (הרב הלל שמעון שימאנאוויטש, רב יוסף שטערן, רב אורי אוקס, רב אלחנן ראונער) כולן שוין לטובה בענין זה, שיש עוד ברכות שיש בהן חתימות שונות לפי נוסחאות א"י ובבל. ובאמת מצינו שהפוסקים התנגדו לשינוי החתימות, ואף חששו לברכה לבטלה ומשנה ממטבע שטבעו חכמים. אבל כנראה היו נוסחאות שונות בחתימות, והרבה פעמים בחרו בחתימות שונות לפי הזמן - חילוק בין שבת וחול, חילוק בין כל השנה ועש"ת, וכן ביו"ט כשאמרו 'מערבית' וכשעלו לדוכן. במאמר זה נביא כמה חילופי נוסחאות בחתימת הברכות.

א. מגן אברהם רש"י בתחילת פרשתו (יב, ב) הביא, ואעשר מגן אבות לגוי גדול זהו שאומרים אלקי אברהם, ואברכך זהו שאומרים אלקי יצחק, ואגדלה שמך זהו שאומרים אלקי יעקב. יכול יהו חותמין ככולן, תלמוד לומר והיה ברכה, כך חותמין [-מגן אברהם] ואין חותמין ככולן, ע"כ. דברי רש"י הם מהגמ' פסחים קיז, ב. והעירוני שלכאורה לפי נוסח הירושלמי היו חותמין "מגן אבות" ושם לא הובאה דרשה זו. ולכן בברכת מגן אבות שהוא ע"פ הירושלמי (ראה עוד בסמוך לענין ברכת שאותך לבדך ביראה נעבוד) אומרים רק מגן אבות ולא מגן אברהם בדברו.

ב. הא-ל הקדוש בגמ' ברכות (יב, ב) איתא שבר"ה ויו"כ המלך הקדוש חותמין "המלך הקדוש". אבל בתלמוד ירושלמי (ראש השנה פרק ד הלכה ו) ר' אבהו בשם ר' לעזר בכל מקום עבר והזכיר אדיר המלוכה לא יצא חוץ מן האל הקדוש של ר"ה ובלבד במוסף. ר' יעקב בר אחא ר"ז חנין בר בא בשם רב צ"ל האל הקדוש, ר' בא בשם אבא בר רב חונה צ"ל האל הקדוש ומרבה לסלוח. הרי לדעת הירושלמי מזכיר גם בר"ה "הא-ל הקדוש". חשבתי שאולי לכן בר"ה ויו"כ אומרים סמוך לחתימה קדוש אתה "הוא-ל הקדוש נקדש בצדקה" כי ע"פ הירושלמי אומרים גם בר"ה הא-ל הקדוש. גם בנוסח לדור ודור אומרים "כי א-ל מלך גדול", היינו ב' החתימות א-ל ומלך.

ג. בונה ירושלים לפי נוסח שלנו יש ברכת את צמח על מלכות בית דוד חוץ מברכת אלקי דוד בונה ירושלים. אבל בירושלמי יש רק ברכה אחת ובה חתמו בשניהם יחד, "א-להי דוד ובונה ירושלים". גם בנוסח ברכת ולירושלים עירך שלנו, כוללים את מלכות בית דוד, שאומרים "וכסא דוד (עבדך) מהרה לתוכה תכין". וכנראה גם לנוסח דידן יש ענין לכוללם יחד, וכן מצאנו בברכת המזון שכולל אי נמי נוסחתנו היא כמו בברכת המזון שכולל בברכת רחם מלכות בית דוד. ולכן תחילה מזכיר "ותשכון בתוכה" שהיא מלכות הקב"ה, ואחר כך כסא דוד. ואילו לפי נוסח האריז"ל אומר תחילה "וכסא דוד" ואחר כך "ובנה אותה וכו'", כדי לסיים הברכה מעין החתימה, כי לדידן אין חותמין בדוד.

ד. המחזיר שכנינו לציון בברכת רצה אנו מסיימים בכל השנה "המחזיר שכנינו שאותך לבדך ביראה נעבוד לציון". ורק במוסף דיום טוב כשאנו מוסיפים תפילת 'ותערב' על העבודה, אנו מסיימים "שאותך לבדך ביראה נעבוד". אמנם מבואר שכן נוסח הירושלמי (סוטה פרק ז הלכה ו), "על העבודה שאותך לבדך ביראה נעבוד". וכן הוא במגן אבות, שאומרים במעין ברכת רצה "לפניו נעבוד ביראה ופחד". וכן הקליר בקרובץ לפורים סיים בברכה זו "שושן חוחים לעבדו ביראה".

ה. הטוב שמך ולך נאה בברכת מודים חותמים "הטוב שמך ולך נאה להודות". לפי להודות א-ל הוהודאות חתימה זו מובן מה שמוסיפים בנוסח ספרד סמוך לחתימה הא-ל הטוב. אבל בכמה מקומות מצינו הסיום רק "א-ל הוהודאות". כן חותמים בברכת מודים דרבנן "ברוך א-ל הוהודאות", וכן במגן אבות אומרים רק "א-ל

מנשה אבן מלפני כמאה שנים

